

MİLADİ VI. ASRIN SONLARINA KADAR KİNDE KABİLESİ VE SİYASİ TARİHİ*

Ömer ARAS**

Öz

Kinde kabilesi Yemenlidir. Hem İslam öncesi, hem de İslam sonrası dönemdeki tarih açısından önemli bir kabiledir. İslam öncesi Arap yarımadasında, Necd bölgesinde birçok kabileyi yönetimi altında toplayarak bir siyasi otorite tesis eden tek kabiledir. Bu açıdan “devlet” ve “kabile” arasında bir siyasi yapı görünümündedir. İslam kaynakları başta olmak üzere Yemen yazıtları, Bizans kaynakları ve arkeolojik çalışmalar Kinde hakkında malumata rastlanılan bilgi kaynaklarıdır. Çalışmamızda bu sıra dışı kabilenin M. VI. asrın sonlarına kadar siyasi tarihi incelenmiştir. Yukarıda bahsedilen kaynaklar çerçevesinde ismi, nesebi, alt kolları ve “kralları” hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kinde, Orta Arabistan, Güney Arabistan (Yemen) Yazıtları, İmruü'l-Kays, Haris b. Amr.

KINDA AND ITS POLITICAL HISTORY UP TO END OF 5th CENTURY AD

Abstract

Kinda is a Yemeni tribe. It is an important tribe in terms of both pre-Islamic and post-Islamic history. It is the only tribe in pre-Islamic Arabia that establishes a political authority in Najd region by collecting many tribes under the rule of itself. In this respect, it is a political structure between "state" and "tribe". Especially Islamic sources, Yemen inscriptions, Byzantine sources and archaeological studies are some of the sources of information about Kinda. In this article, the political history of this extraordinary tribe has been studied until the end of the 5th century. In this framework, information about the name, genealogy, sub-branches and "kings" are given within the framework of the sources above mentioned.

Keywords: Kinda, Najd, South Arabian (Yemen) Inscriptions, Imru'al-Qays, Haris b. Amr.

Giriş

Cahiliye döneminin ötesine uzanan bir biçimde soy şecerelerini yazarak veya şifahi olarak nesilden nesile aktararak belli bir tarih anlayışına sahip olan Araplar, nesep bilgisini aktarırken bununla girift ve bitişik halde

* Bu makale İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlanmış Yüksek Lisans tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

bulunan yaptıkları savaşlar, göçler, önemli kişilerin hayat hikâyelerini de aktarmış oluyordular. Kabilelerin neseplerini yazdıkları kimi yazılı kaynakların olduğuna dair rivayetlere sahip olsak bile bunlar günümüze ulaşmamıştır. Dolayısıyla İslam öncesinde bir kabilenin tarihine dair bilgiler konusunda çoğunlukla şifahi rivayetlerle yetinmek durumundayız.

İslam kaynakları; Cahiliye döneminde, Orta Arabistan (Necd) bölgesindeki Maad kabileleri üzerinde Kahtan soyuna mensup Kinde kabilesinin, -Himyerilerin de desteğiyle- otorite kurduğunu kaydeder. Necd tarihi açısından sıradışı kabul edilebilecek bu otorite kısa sürmüştür. Yaklaşık olarak yüz yıl sonra, kurulan bu hâkimiyet çözülmüş ve Cahiliye döneminin temel özelliği olarak kabul edilen; kabilelerin çoğunlukla bağımsız bir yapı olarak yaşayageldikleri siyasi duruma geçilmiştir; başka bir deyişle geri dönülmüştür.

Arap kabilelerinin İslam öncesi tarihlerine dair elimizdeki kaynaklar, çoğunlukla İslami dönemde te'lif edilmiş olanlarla sınırlıdır. Bu tür rivayetler ise sonraki dönem kabile çekişmeleri, asabiye, siyasi olaylar, aradan geçen uzun zaman, unutmama, karıştırma, şifahi olarak nakledilmeleri gibi sebeplerden dolayı gerçeği yansıttıkları konusunda oldukça şüpheyle karşılanmıştır. Kinde kabilesi konusunda ise daha şanslı olabildiğimizi söyleyebiliriz. Zîra kabilenin tarihini hem Roma/Bizans kaynakları, hem de Güney Arabistan müsned metinlerinden kısmen takip edebiliyoruz. Böylece tek taraflı bir okuma yerine çok yönlü bir analiz yapabilme olanağına sahip olduğumuzu ifade edebiliriz. Roma kaynaklarının kendi ilgi alanlarına girdiği ölçüde Arapları konu edinmeleri, Müsned metinlerin ise hem kapsamının kısıtlılığı –çünkü genellikle askeri seferler, önemli olaylar için yazılmışlardı- ve en son tarihli yazıtın Fil olayından yaklaşık otuz yıl önce yazılmış olması bu tarihten sonra Kinde kabilesinin tarihine dair olaylarda İslam kaynakları dışında herhangi bir kaynağa sahip olmadığımız anlamına gelmektedir.

Kinde Kabilesinin İsmi

Kinde ismi “كند” kökünden türemiş bir kelimedir ve anlamı nimete nankörlük etmek, şükretmemek, zulmetmek ve aç bırakmaktır.¹ Kaynaklar Kinde kelimesinin Sevr b. Ufeyr b. Adıyy b. Hâris b. Mürre b. Üded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Üryeb b. Kehlân b. Sebe'nin lakabı olduğunu belirtirler. Bu lakabın

¹ Ebü'l-Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib Kureşî Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib (V: 68/687), *Garibü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed İbrâhim Selim, Kâhire, [t.y.], s. 71. (Müellif burada “إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ” (Adiyat-6) ayetinden iktibas etmektedir.)

kendisine verilme sebebi olarak ise onun babasına isyan etmesi² babası ile birlikte yaşamak yerine dayısı ile yaşaması³ gösterilir. Kabilenin nüfus bakımından kalabalık ve geniş bir coğrafyada yaşamış olması sebebiyle Kinde isminin kabilenin alt kolları arasında o kola ait isme kıyasla daha az önemli olduğunu görüyoruz. Örneğin Sedif ve Tucib kolları için bunu söyleyebiliriz.

Kinde kabilesinin ismine Bizans kaynaklarında da rastlanmaktadır. Tarihçi Nonnosus (ö. M.560) Kinde'yi "Kindynoi" olarak zikretmektedir. Maad kabilelerinden bir kabile olarak belirttiği Kinde'nin hâkim olduğu topraklar ve nüfus olarak büyük bir kabile olduğunu vurgulamaktadır.⁴ Başka bir tarihçi John Malalas (ö. M.578) ise 528 yılında Kinde lideri Haris ile Bizans komutanı arasında var olan çekişmelerden bahsetmektedir.⁵ Theophanes (ö. M. 818) Hucr adlı bir kabile şefinden ve kardeşi Ma'dikerib'den⁶, Procopius (ö. M. 565) ise Kinde lideri Kays'ın Maad kabileleri üzerine lider tayin edilmesi için Bizans ve Himyeriler arasındaki görüşmelerden bahsetmektedir.⁷

Arabistan yarımadası tarihi konusundaki en önemli arkeolojik kaynaklardan biri olan müsned metinler Kinde isminin geçtiği bir başka mecradır. Kimi araştırmacılar tarafından zayıf bir görüş olarak kabul edilse⁸ de yazıtlarda geçen Kiddet (kdt) kelimesi Kinde olarak kabul edilmektedir. Şimdiye kadar ortaya çıkarılan yazıtların, metninde Kinde ismi geçen en eskisi MÖ 55-56 yılına tarihlendirilmektedir.(Ja 605). Bu yazıtta Kahtan ve Kinde kralı Rebia b. Âli Sevr, Kahl'ın olduğu köye saldıran Ebîkerib Ahras b. Alim

² Ebü'l-Abbas Şehâbeddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed Kalkaşendî (V: 821/1418), *Nihâyetü'l-Ereb fî Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1984, s. 366.

³ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref b. Mûri Nevevî (V: 676/1277), *Tehzibü'l-Esmâ ve'l-Lugât*, 2c., (1. Cilt 1. ve 2. Kısım), Beyrut [t.y.], s. 123.

⁴ Photius I Saint (V: M. 893), *The Bibliotheca*, translated with notes by N.G. Wilson, London, 1994, s. 27; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 318.

⁵ John Malalas (V: MS 570 civarı), *The Chronicle of John Malalas*, A Translation by Elizabeth Jeffreys, Michael Jeffreys and Roger Scott, Melbourne, 1986, s. 252; Irfan Shahid, "Byzantium and Kinda", *Byzantium And The Semitic Orient Before the Rise of Islam*, London, 1988, s. 60.

⁶ Gunnar Olinder, *The Kings of Kinda of the Family of Âkil al-Murâr*, C.W.K. Gleerup; Lund 1927, s. 13.

⁷ Procopius (V: MS 565), *History of the Wars, Books I and II*, Translated by H. B. Dewing, Harvard University Press, Cambridge, 2005, XX; Irfan Shahid, "Procopius and Kinda", *Byzantium and the Semitic Orient Before the Rise of Islam*, s. 74, 75.

⁸ Michael J. Zwettler, "Ma'add in Late-Ancient Arabian Epigraphy and Other Pre-Islamic Sources", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes [WZKM]*, Vol. 90, 2000, s. 244.

ile savaşmıştır.⁹ MS II. asrın ortalarına denk gelen Ja 2110 adlı yazıtta Sebe krallarının Kinde kralı Malik b. Bedd'e bir sefer düzenlediğinden bahsetmektedir.¹⁰ Ayrıca MS 298-328 arasına tarihlendirilen Nemara yazıtında "mlk k...." şeklinde geçen ve okunamayan kelimenin Kinde olduğu tahmin edilmektedir.¹¹ MS 315 yılı dolaylarına tarihlendirilen Ja 566'da Kinde ismi Sebe Devletine yardımla yükümlü kabilelerden sorumlu ve Sebe isminden hemen sonra kullanılmıştır.¹² V. asrın ilk çeyreğine tarihlendirilen RY 509'da Kinde, Himyer kralı Ebkerib Es'ad'ın müttefiki olarak kuzeydeki Maad kabileleri üzerine düzenlenen sefere katılmıştır.¹³ MS 516 yılına tarihlendirilen RY 510 yazıtında ise Kinde Hire kralı Münzir ile savaş halinde zikredilmiştir. İsimleri diğer birçok yazıtta olduğu gibi burada da Mezhiç kabilesiyle peş peşe geçmektedir.¹⁴ Ja 660 yazıtında Kinde'nin Mezhiç kabilesiyle birlikte Himyeri ordusunda yer aldığı belirtilmektedir.¹⁵ MS 518 yılına tarihlendirilen Ja 1028 yazıtında Kinde Zafar, Mukha ve Farasan şehrine düzenlenen seferde ordu içerisinde görünmektedir.¹⁶ MS 544 yılına ait CIH 541 yazıtında Kinde'nin Ebrehe'ye karşı isyanından bahsedilirken¹⁷; MS 552 tarihli Muraygan yazıtında Kinde Ebrehe ordusu içerisinde zikredilmektedir.¹⁸

Kinde Kabilesinin Nesebi ve Alt Kolları

Kinde kabilesinin nesebi konusunda hâkim olan görüş Yemenli bir kabile olduğu yönündedir. Nesep şeceresi genellikle lakabı Kinde olan Sevr'den geriye doğru götürülür. Bazı küçük sıralama ve isim farklılıklarını önemsemesek nesep silsilesi İbn Kelbi'de yer alan Sevr b. Ufeyr b. Adıyy b.

⁹ Albert Jamme, *Sabaeen Inscriptions From Mahram Bilqis (Mârib)*, Baltimore, 1962, s. 137; Muhammed Abdülkâdir Bafakih vd., *Muhtârat min Nikâşâtı'l-Yemeniyyeti'l-Kadime*, Tunus, 1985, s. 221.

¹⁰ D. B. Doe, A. Jamme, "New Sabaeen Inscriptions From South Arabia", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, Vol. 1-2, 1968, s. 15.

¹¹ Jan Retsö, *The Arabs in Antiquity: Their History From the Assyrians to the Umayyads*, London 2004, s. 472.

¹² Jamme, *Mahram Bilqis*, s. 169.

¹³ Zwettler, *Maad*, s. 243.

¹⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, 9c., Beyrut 1968, C. III, s.379.

¹⁵ Jamme, *Mahram Bilqis*, s.164.

¹⁶ Jan Retsö, *The Arabs*, s. 560.

¹⁷ Jan Retsö, *The Arabs*, s. 561.

¹⁸ Ahmed Hüseyin Şerefeddin, *Târihi'l-Yemeni's-Sekafi*, 4c., [y.y.], 1967, C. III, s. 101.

Hâris b. Mürre b. Üded b. Zeyd b. Yeşcüb b. Üryeb b. Kehlân b. Sebe (b. Yeşcüb b. Ya'rub b. Kâhtan) şeklinde belirtilebiliriz.¹⁹

Tirmizi'nin Sünen adlı eserinde yer alan bir hadise göre de Rasulullah, Kinde'nin Kahtani bir kabile olduğunu belirtmektedir. Buna göre Rasulullah Sebe Sûresi 15. Ayette geçen Sebe kelimesini açıklarken, onun on oğlundan biri olan Kinde'nin Yemen'e yerleştiğini belirtmektedir.²⁰

Kinde'nin Kuzeyli bir kabile olduğuna dair rivayetler de bulunmaktadır. Örneğin ünlü nessabe İbnü'l-Kelbi, "bazı nesep alimlerinin Kinde'yi Ma'ad'a nisbet ettiklerini; bu silsileyi Sevr b. Üfeyr b. Cünade b. Maad²¹" şeklinde zikrettiklerini belirtmektedir ve bunu Kinde'nin ilk devresinde Cünade b. Maad ile birlikte yaşamasına bağlamaktadır.²² Vezirü'l-Mağribi ise yine aynı iddiayı İbnü'l-Kelbi'den aktarır ve bunun ispatı olarak Kindeli şair İmru'ül-Kays'ın "Yemin ederim Ma'ad'ın içinde soy ve mevki olarak en şerefli olan babam boşuna ölmemiştir" şeklindeki mısralarını gösterdiklerini aktarır. Yine bu bağlamda "Kinde'nin Amir b. Rebia b. Nizar b. Maad soyundan geldiğini, iki müttefik kabile olup aynı yerlerde yaşadıklarını söyleyen" rivayetlerin de olduğunu belirtmektedir.²³

Nesep konusundaki bu ihtilafı Kinde kabilesinin kuzeydeki Maad kabileleri üzerine hâkimiyet kurmasına, çok geniş bir coğrafyada farklı kabilelerle birlikte yaşamış olmasına, kuzey ve Güney arasında göç etmeleri gibi sebeplere bağlayabilmek mümkündür. Ayrıca bunu İslam sonrası dönemde kabilenin yaptığı kimi ittifakların nesep üzerindeki bir etkisi olarak görmek de mümkündür. Geriye doğru bir nesep; dolayısıyla tarih kurgusundan söz edebiliriz.

Kuzeyli olduklarına dair rivayetlere rağmen Kinde kabilesi, yine şair İmru'ül-Kays'ın "...Biz Yemenliyiz"²⁴ ifadesinde görüldüğü üzere

¹⁹ Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib Kelbî (V:204/819), *Nesebü Ma'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr*, 2c., thk. Nâci Hasan, Beyrut 1988, C. I, s. 136.

²⁰ Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî Tirmîzî (V: 279/892), *Sünen-i Tirmîzî Tercemesi*, 6c., Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, [t.y.], C. V, s. 339. (35. Bab, Hadis no: 3437).

²¹ İbnü'l-Kelbî (V:204/819), *İftirâk'u Veled-i Ma'ad*, thk. Ahmed Muhammed Ubeyd, Abudabi, 2010, s. 28, 29.

²² Ebü Abdullah Şehâbeddîn Yâkût b. Abdullah Yâkût el-Hamevî (V:626/1229), *Mu'cemü'l-Büldân*, 6c., Tahran, 1965, C. III, s. 814; Olinder, *The Kings*, s. 32.

²³ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Ali b. Hüseyin Vezir el-Mağribî (V: 418/1027), *Edebü'l-Havâs fi'l-Muhtâr min Belâgât Kabâili'l-Arab ve Ahbâr*, yay. haz. Hamed Câsir, Riyad, 1980, s. 142.

²⁴ İbn Kütaybe, *eş-Şi'r ve's-Şuara*, 2c, Beyrut 2002, C. 1, s. 109.

Kahtani/Yemeni olduklarına inanmaktadırlar. Bunu Kinde hakkındaki rivayetlerin genelinden anlayabiliyoruz. Üstelik bu kabile kendilerinin, soylarında bulunan krallar (Müluku Kinde) dolayısıyla özel bir soy olduklarını düşünmektedir. Ayrıca nesep kitaplarında bir kabile için önemli bir paye olarak “kralların yakınında bulunabilmek” de Kinde (Erdâfû'l-Mekâvîl)²⁵ için kullanılmaktadır. Şair İmru'ül-Kays'ın “babamın kanına denk bir Arap tanımiyorum”²⁶ ifadesini abartılı bulmak mümkündür ancak Kinde'nin taşıdığı kanın kimi hastalıklara iyi geldiğinin düşünülmesi²⁷ bu soydan gelenlere toplumun atfettiği nesepsel üstünlüğün göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kinde'nin alt kolları Sevr b. Ufeyr'in (Kinde) iki oğlu olan Muâviye ve Eşres'ten türemişlerdir.²⁸ Muâviye b. Sevr'den türeyen alt kollar: Vehb, Zeyd, Râiş, Beddâ' ve Muâviye'dir. Muâviye'den; Hârisü'l-Asğar, Amr ve Zühl alt kolları türemiştir. Buradaki Amr Kinde'nin ilk büyük kralı kabul edilen Âkilü'l-Murâr; Hucr b. Amr'ın babasıdır ve ünlü Câhiliye şairi İmru'ül-Kays da bu koldan gelmektedir. Hâris'ül-Asğar'dan, Muâviye el-Ekremîn, İmru'ül-Kays b. Hâris, Mâlik b. Hâris, Tumah b. Hâris ve Hâris b. el-Hâris kolları türemiştir. Muâviye el-Ekremîn'in üç oğlundan biri olan Rebîa'dan ise Adıyy, Vehb, Ebûkerib, İmru'ül-Kays, Mâlik; ünlü sahâbî Eş'as b. Kays'ın beş kuşak önceki dedesi olan Adıyy b. Rebîa'dan ise Cebele ve Hâris alt kolları türemiştir.

Sevr b. Ufeyr'in diğer oğlu Eşres'ten türeyen alt kolların en büyük ve meşhurları es-Sekn (es-Sekûn) ve es-Seksek'tir (es-Sekâsik). Tucîb, Sevm, Âmir, Edât, Endâ, İbâd, Zenkebil, Tedûl bu iki anakoldan türemiş alt kollarıdır. Rasûlullah'ın (s) Halîd b. Velid'i Dûmetü'l-Cendel üzerine gönderdiği sırada oranın yöneticisi olan Ükeydir b. Abdilmelik, Sekûn koluna mensuptur.²⁹

Kinde Kabilesinin Yaşadığı Coğrafya

Kinde kabilesi büyük bir kabiledir ve genellikle bir kabileler konfederasyonu görünümündedir. V. Asırdan sonra Orta Arabistan bölgesinde

²⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. el-Abbas Fâkihî (V: 272/885), *Ahbâru Mekke fi Kadîmi'd-Dehr ve Hadîsih*, 6c., thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, , Mekke, 1986, C. V, s. 205.

²⁶ el-İsfahânî, *el-Egânî*, 20 c., thk. Ali Necidî Nâsîf, Beyrut 1927, C. IX, s. 105.

²⁷ Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdânî (V: 334/945), *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivâlî, Riyad 1977, s.173.

²⁸ İbnü'l-Kelbî, *Maad*, I, 136.

²⁹ İbnü'l-Kelbî, *Ma'ad*, I, 136-198.

birçok güçlü ve büyük kabilenin yöneticiliğini yapmışlardır.³⁰ Kinde'nin hâkim olduğu kabilelerin topraklarını nüfus bakımından da hâkimiyet altına aldığı söylenemez. Nitekim hâkimiyetleri sona erince Hadramevt'e geri döndüklerini de biliyoruz.³¹ Bununla birlikte bu göçleri kabilenin bazı kolları gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla hem göç edilen yerler hem de asıl yerleşim yerlerinde Kinde mensuplarına rastlanabilmiştir. Nitekim göç ettikleri yerlerden olan Yemâme ve Dûmetü'l-Cendel bölgesinde İslam'ın geldiği dönemde Kindeli yöneticiler bulunmaktadır.³² Kindeliler'in yaşamış oldukları yerler genel olarak Hadramevt, Dammûn, Karyetü'l-Fav, Cened,³³ Batn-u Âkil, Ğamru zi-Kinde Dûmetü'l-Cendel, Filistin, Bahreyn, Yemâme'dir.³⁴

Hadramevt

Kinde kabilesinden bahseden kaynaklar Kindeyi Hadramevtli bir kabile olarak tarif ederler. Dolayısıyla kabile için bu bölge oldukça önemlidir. Kuzeye yaptıkları göç öncesi ve sonrasında da bu özelliğini korumuştur. Kinde ilk büyük kralları Hucr b. Amr döneminde -V. Asrın ilk çeyreği öncesi dolaylarında³⁵ - Hadramevt'ten kuzeye göç etmiştir.

Kinde'nin Hadramevt'e ne zaman geldiği konusunda net bir bilgiye ulaşmak zordur. Çağdaş araştırmacılardan Hüseyin Şerefeddin'e göre buraya, Sebe krallarının düzenlediği saldırılar sonrası yerleşmişlerdir.³⁶

Kindeliler, Hadramevt'te Dürbü'l-Üceyzi'l-Kindî, Heynen, Sûrân, Kûşâkış, Andel, Hâvdûn, Dammûn, Sedbe, Cevre, Yetreb, Şezen, Zü-Subâh³⁷ gibi yerleşim yerlerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgede yaşayanlar ise Sedef, Tucîb, Benû Muâviye, Benû Vehb, Benû Beddâ, Benû Hâris b. Muâviye kollarına mensup olanlardır.³⁸ Hemdanî'nin tanımına göre Kinde'nin burada

³⁰ Olinder, *The Kings*, s. 33.

³¹ Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed b. Habîb (V: 245/860), *Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrut [t.y.], s. 371.

³² Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1982, s. 80.

³³ Hemdânî, *Cezîre*, s. 77.

³⁴ Abdurrahman Abdülvâhid Şüccâ, *el-Yemen fî Sadri'l-İslâm: mine'l-Bi'seti'l-Muhammediyye Hatta Kıyâni'd-Devleti'l-Ümeviyye*, Dimaşk, 1987, s. 42-44; Ahmed Hüseyin Şerefeddîn, *Târihü'l-Yemeni's-Sekafi*, 4c., [y.y.], 1967, C. III, s. 72; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemu Kabâ'ili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, 5c., Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982, C. III, s. 999, Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Kinde", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 37.

³⁵ Olinder, *The Kings*, s. 46.

³⁶ Şerefeddîn, *Tarih*, I, 70, 71.

³⁷ Hemdânî, *Cezîre*, s. 169-173.

³⁸ Hemdânî, *Cezîre*, s. 168.

yaşadığı yerler Dev'an ve Aber vadileridir ve yerleşim yerleri bu vadiler boyunca irili ufaklı köy ve şehirler şeklinde dizilmişlerdir. Yüksek kısımlarda kaleler, alçak kesimlerde ise tarım alanları bulunmaktadır. Buralarda pamuk, buğday, hurma, darı gibi ürünler yetiştirilmektedir.³⁹

Karyetü'l-Fav

Bugün, yapılan arkeolojik kazılar sonucu tarihi bir kent kalıntısı görünümünde olan Karyetü'l-Fav bölgesi, Riyad'ın 600-700 km. güneybatısındadır ve Devasir vadisinin tam merkezindedir.⁴⁰ Arabistan yarımadasındaki birçok şehir gibi su kuyuları çevresine kurulmuş olan bu şehir sahip olduğu su kuyuları ve vadi girişindeki konumu sebebiyle⁴¹ Rub'ul-Hali çölünü geçmek üzere yola çıkan kervanların çölden önce konakladıkları son ve önemli bir duraktır.⁴² Burası Sebe, Main, Kataban, Hadramevt ve Himyer'den gelen kafilelerin, Necran'dan sonra uğradıkları önemli bir ticari merkezdir. Sonra sırasıyla Eflâc ve Yemâme'yi takip eden bu yol, Körfez'e ve kuzeye, oradan da Suriye ve Mezopotamya'ya ulaşır.⁴³

Yapılan kazılar sonucunda ulaşılan pazar yeri, saray, tapınaklar, mezarlar, evler, duvar resimleri, büyük heykeller, cam, metal ve fildişinden yapılmış malzemeler burasının etkileyici bir şehir olduğunu göstermektedir.⁴⁴ Burada yapılan kazılarda ortaya çıkan yazılı malzemelerde sıkça vurgulanan ve tanrı kabul ettikleri "Kahl"ın, Kinde'nin yazıtlarda sürekli beraber kullanıldığı yer olan "Karyat dhat Kahl" tamlamasındaki "Kahl" olduğu düşünülmektedir.⁴⁵ İmruü'l-Kays'ın şiirlerinde geçen mekan isimleriyle

³⁹ Hemdânî, *Cezîre*, s. 171-173.

⁴⁰ Abdurrahman et-Tayyib el-Ensârî vd., *Âsâru Mintukati'r-Riyad*, 10c., Riyad, 2003, C. I, s. 110.

⁴¹ Albert Jamme W. F., "Inscriptions Photographed at Qaryat al-Fa'w", *Rivista Degli Studi Orientali*, XLI, Roma, 1957, s. 290.

⁴² Philip Lippens, *Rihletu İstikşâfiyye fî Vasati'l-Cezîreti'l-Arabiyye*, Çev. Muhammed el-Hanaş, Riyad, 1999, s. 189.

⁴³ A. al-Ansary (Ensârî), *Karyetü'l-Fav Süretün li'l-Hadâreti'l-Arabiyye Kable'l-Islam fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye = Qaryat Al-Fau a Portrait of Pre-Islamic Civilisation in Saudi Arabia*, Riyad, 1982, s. 15.

⁴⁴ James E. Montgomery, "The Empty Hijaz", *Arabic Theology, Arabic Philosophy: From the Many to the one: Essays in Celebration of Richard M. Frank*, Ed. by James E. Montgomery, Leuven, 2006, s. 64.

⁴⁵ Bafakih, *Muhtarat*, s. 220, 224; Christian Robin, "Two Inscriptions From Qaryat al-Fâw Mentioning Women", *Araby the Blest: Studies in Arabian Archaeology*, Ed. D.T. Potts, Kopehnag, 1988, s. 169.

fiziksel bağlantısı⁴⁶, ve yukarıda belirtilen Kinde-Karye-Kahl ilişkilendirmeleri burasının Kinde'ye ait olduğu yönündeki ihtimali kuvvetlendirmektedir.⁴⁷ Bölgede yapılan kazı çalışmalarını yürüten Prof. Ensari de, Hemdani'nin eserinde tarif edilen "Karyat" suyunun burası olduğunu düşünmektedir. Nitekim müellif bu suyun etrafındaki taştan yapılmış kilise ve eski kuyuların varlığından bahsetmektedir.⁴⁸ Aynı şekilde Bekri'nin eserinde "Akik Benî Ukayl ve Yemen arasında bir yer" şeklinde tarif edilen Karye'nin de burası olduğunu tahmin etmektedir.⁴⁹

Dûmetü'l-Cendel

Dûmetü'l-Cendel, Hadramevt ve Aden'den başlayıp, Necran'da birleşen, buradan Yemame üzerinden Katif'e ulaşan iki kara ticaret yolunu, Şam'a ve Filistin bölgesine; ayrıca Arap körfezinin en kuzeydeki şehri olan Übülle'ye bağlayan ticaret yolu üzerindedir. Deniz yoluyla gelen Hint ve Çin ticaret malları burası üzerinden Irak ve Suriye'ye ulaştırıldığından kadim çağlardan bu yana önemli bir ticaret merkezidir.⁵⁰

İslam kaynaklarında Dûmetü'l-Cendel şehrine dair özel bir önemin atfedildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu da Rasulullah döneminde buraya yapılan toplam üç askeri sefer dolayısıyladır.⁵¹ Kaynaklar bölgede Kinde mensuplarının yaşadığı konusunda açık bilgi sunmazlar. Ancak Rasulullah'ın bölgeye gönderdiği birliğin esir olarak Medine'ye getirdiği Ükeydir b. Abdülmelik'in Kinde'nin Sekûn koluna mensup olduğu özellikle belirtilmektedir.⁵² Arap toplumunda bir liderin kabilesinin desteği olmadan

⁴⁶ Abdurrahman Tayyib el- Ensârî, "Edvâun Cedîde ala Devlet-i Kinde min Hilâli Âsâri Karyeti'l-Fâv ve Nukûşîha", *Dirasâtu Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye: el-Kitâbü'l-Evvel: Mesâdiru Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye: Cüz'ül-Evvel ve Sani = Studies in The History Of Arabia: Vol. I: Sources For The History of Arabia: Part 1-2*, Ed. Sami b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, Abdülkâdir Mahmûd Abdullah, Richard T. Mortel, Riyad, 1984, C. I (1. Kısım), s.6.

⁴⁷ Ensârî, *Karyetü'l-Fav*, s. 16.

⁴⁸ Hemdânî, *Cezîre*, s. 297; Ensârî, *Karyetü'l-Fav*, s. 15.

⁴⁹ Ensârî, *Karyetü'l-Fav*, s. 15.

⁵⁰ Burhaneddin Dellû, *Cezîretü'l-Arab Kable'l-İslam: et-Târîhü'l-İktisâdî - el-İctimâî - es-Sekâfî - ve's-Siyâsi*, 2b, Beyrut 2001, s. 136.

⁵¹ Bkz. Ömer Aras, *İslam Öncesinden Hz. Muhammed'in (s) Vefatına Kadar Kinde Kabilesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015, s. 30.

⁵² Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed Süheylî (V: 581/1185), *er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye li-Ibn Hişâm*, 7c., thk. Abdurrahman el-Vekil, Kâhire, [t.y.], C. I, s. 1031.

herhangi bir bölgede hakimiyet sağlayamayacağı göz önüne alındığında bölgede yaşayan Kinde mensuplarının ihtimalini vurgulayabiliriz.

Bahreyn ve Yemâme

İsmi Tasm kabilesinden alan ve münbitliğiyle bilinen Yemame, Bahreynle birlikte Arûz adı verilen bölgeyi oluşturmaktadır.⁵³ Kinde kabilesinin ilk büyük yöneticisi olan Hucr'dan sonra yerine geçen oğlu Amr ile birlikte Kinde'nin hakim olduğu topraklar idari bakımdan ikiye bölünmüştür. Hucr'un diğer oğlu Muaviye Yemame bölgesinde kral olmuştur.⁵⁴ Kimi rivayetler ise onun Hecer şehrinde yönetici olduğunu göstermektedir.⁵⁵ Var olan rivayetlerden kendi kabilesi ve bölgedeki diğer kabileler üzerinde otorite sahibi olduğunu anlayabiliyoruz. Nitekim İkdü'l-ferid adlı eserde onun burada yaşayan Araplardan vergi aldığı belirtilmektedir.⁵⁶ İbn Hazm'ın Cemhere adlı eserinde Kinde'nin Sekasik koluna mensup bir zümrenin Yemame'de bulunması⁵⁷ burada bulunan Karkara'daki dört kaleden birinin Kinde'ye ait olması⁵⁸ gibi ifadeler de bu düşünceleri destekler niteliktedir.

Coğrafya eserlerinde burada yaşayan Kindelilerden bahsedilmemesi onların İslam'ın gelişine yakın bölgeyi büyük ölçüde terk ettiklerine işaret sayılabilir. Bununla birlikte bölgedeki kabileler arasında yapılan savaşlarda onların isminin geçmesi⁵⁹ kabilenin bazı kollarının bu bölgede kaldığını göstermektedir. Nitekim Bahreyn bölgesinde İslam'ın ortaya çıktığı sıralarda Kindeli bazı küçük emirliklerin bulunması⁶⁰ bunun işareti olarak değerlendirilebilir.

⁵³ Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd el-Bekrî (V: 487/1094), *Mu'cemu Me'sta'cem min Esmâ'il-Bilâd ve'l-Mevâzi*, 2c., thk. Mustafa es-Sekkâ, Beyrut [t.y.], C. I, s. 9.

⁵⁴ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369.

⁵⁵ Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. Müsennâ (V: 209/824), *Şerhu Nekâizi Cerîr ve Ferazdak*, 3c., thk. Velid Mahmut Hâlis, Mahmud İbrâhim, Abudabi, 1998, C. II, s. 586.

⁵⁶ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdirabbih (V: 328/940), *el-İkdü'l-Ferîd*, 7c., haz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhammed Reşat Abdülmüttalib, Kâhire, 1953, C. III, s. 141.

⁵⁷ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saïd ez-Zâhirî İbn Hazm (V: 456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Hârun, Kâhire, 1982, s. 432.

⁵⁸ Ensari, *Edva*, s. 5.

⁵⁹ Ebu Ubeyde, *Nekâiz*, II, 474.

⁶⁰ Neşet Çağatay, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara, 1982, s. 80.

Necran-Filistin

Kinde mensuplarıyla karşılaştığımız bir başka bölge Necran'dır. Hicretin X./631 yılında Necran'dan Medine'ye gelen heyet içerisindeki liderlerden biri "Kindeli"⁶¹ Abdülmesihtir. O, Akib; yani bütün karar alımlarında görüşü sorulan kişi olarak tavsif edilmektedir.⁶² Önemli bir mevkiye gelmiş Abdülmesih'ten yola çıkarak bölgede Kindeliler'in varlığından söz edebiliriz. Nitekim onun halif olduğuna veya kabilesinin dışladığı bir kişi olduğuna dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Roma İmparatoru Jüstinyen döneminde (MS. 527-565) Kinde "krallığına" elçi olarak gönderilen Nonnosus'un telif ettiği kitabın kısa bir özeti günümüze kadar ulaşmıştır.⁶³ Bu eserde anlatıldığına göre müellifin babası Abram, Kinde kralı Kays'ı, yöneticiliği iki kardeşi olan Amr ve Yezid'e bırakmak, İmparatorla İstanbul'da görüşmek, Filistinde bir bölgeye kendi kabilesine mensup bir topluluğu da götürülebilmek kaydıyla gitmek" üzere anlaştığını belirtmektedir.⁶⁴ Dolayısıyla Kindeliler'in yaşadığı bölgelerden biri de Filistin olarak sayılabilir.

Kinde Kralları

İslam Kaynakları, Cahiliye ve Rasulallah döneminde bazı kabile liderleri için "kral/melik" terimini kullanmaktadır. Güney Arabistan yazıtlarında bir veya birkaç kabilenin lideri için kullanılan bu terim,⁶⁵ Câhiliye şiirlerinde⁶⁶ ve erken dönem İslam kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır. İbn Hişâm'ın, Rasûlullah'ın (s) gönderdiği elçilere dair rivâyetinde Uman'daki Ceyfer ve İyad kardeşler, Bahreyn'deki Münzir b. Sava ve Yemâme'deki

⁶¹ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî İbn Sa'd (V: 230/845), *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr = et-Tabakâti'l-Kübrâ*, 10c., thk., Ali Muhammed Ömer, Kâhire, 2001, C. I, s. 307.

⁶² İbn Hişâm, *Sîre*, s. 485.

⁶³ İrfan Shahid, *Byzantium and Kinda*, s. 57

⁶⁴ İrfan Shahid, *Byzantium and Kinda*, s. 57; Photius, *The Bibliotheca*, s. 27.

⁶⁵ Ja 635: Kinde ve Kahtân Kralı Sevr; Bkz. Bafakih, *Nikaşat*, s. 222; Retsö, *The Arabs*, s. 58; Jamme 2110: Kinde Kralı Mâlik b. Bed, Bkz. Jamme, *New Sabaeen Inscriptions*, s. 15; Muâviye b. Rebâa yazıtı: Kahtân ve Mezhic Kralı, Bkz. Ensârî, *Edva*, s. 8.

⁶⁶ Ebû Vehb İmruülkays Hunduc b. Hucr b. Hâris Kindî İmruülkays b. Hucr (V: M. 540 dolayları), *Divânu İmrii'l-Kays*, thk. Hanna Fahûri, Beyrut 1989, s. 306, 386; el-İsfahânî, *el-Egânî*, 20 c., thk. Ali Necidî Nâsif, Beyrut 1927, C. IX, s. 83.

Hevze b. Ali ve Sümâme b. Usâl de “melik/kral” olarak tavsif edilmektedirler.⁶⁷

Bu kavram ilgili dönem itibariyle özel bir anlamı karşılamaktadır. Çünkü kral olarak tavsif edilen kişilerin dönemin kralları olan Bizans, Himyer ve İran kralları ile kıyaslanmaları mümkün değildir. Aynı şekilde bu unvan Hireli ve Gassani liderleri için kullanılan ünvanla da denk bir kavram değildir.⁶⁸

Hâkim oldukları kabile veya kabileler ile ilişkileri, kontrol ettikleri toprakların sınırlarının kesinliği bakımından bazı kabile liderleri için kullanılan bu terim Arap sosyal ve siyasi hafızası ile çok fazla uyum sağlamış bir kavram olmaktan uzak görünmektedir. Nitekim kral unvanı verilen ailelerin hâkimiyetinin Arap kabileler üzerinde yönetim hakkını ilelebet taşıdıkları fikrinin cari olduğunu söylemek zordur. Nitekim Kinde devleti kısa sürede çözülmüş ve “krallık” kendilerinde yalnızca övünülen bir unvan olarak kalmıştır.

Cahiliye Arap toplumunun, -Kuzey kabileleri için geçerli olmak üzere- kendi iç dinamikleriyle doğmuş ve gelişmiş gibi görünmeyen bu terimin kaynağını kendileri için tampon bölgeler kurmak ve müttefik elde etmek isteyen büyük krallarda aramak gerekmektedir. Nitekim melik kavramının erken İslami dönemde taşınmış olduğu olumsuz imajı bu bakışın bir devamı olarak görebiliriz. Dolayısıyla -Kuzeyli kabileler arasında- sosyolojik temelleri çok güçlü olmayan, çevredeki büyük -İran, Bizans ve Himyeriler gibi- devletlerin yağmacı Arap saldırılarından korunmak, savaş gücü elde etmek ve müttefik kazanmak amacıyla bölgede güçlü bir kabile liderine bu ünvanı verdiklerini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bir dönem “kral” olmuş, savaşlarda kahramanlık göstermiş kişilerin soyundan gelmek ise nesillerinden gelen kişiler için bir övünç vesilesi olmuştur.

Kinde kabilesi, Himyerilere bağlı bir güç olarak Orta Arabistan bölgesinde bir “krallık” tesis etmiştir. İslam kaynakları bu soyu “Kinde

⁶⁷ İbn Hişâm, *Sire*, s. 1096; Athamina, *İslam Öncesi*, s. 194. İbn Hişâm'ın “kral” olarak nitelendirdiği bu kişilere gönderilen mektupların metninde onlara kral olarak hitap edilmez. Bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyâsi-İdâri Belgeleri*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, [t.y.], s. 178, 160, 161, 162, 163, 172, 173.

⁶⁸ Khalil Athamina, “*İslam Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zû't-Tâc Ünvanları Üzerine Bir Çalışma)*”, Çev. İsrâfil Balcı, Celal Emânet, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sa. 18-19, s. 193.

Kralları” (ملوك كندة)⁶⁹ olarak zikreder. Kindeli yöneticilerin bu ünvanla birlikte anılmasına Güney Arabistan müsned metinlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin Ja 635 yazıtında Kinde ve Kahtan kralı Rebia’dan⁷⁰ Ja 576’da ise Malik b. Bedda’dan aynı ünvanla bahsedildiğini görmekteyiz.⁷¹

Kindeliler’in kurmuş oldukları krallığı genel hatlarıyla Himyerilere bağlı bir vassal “kral” tarafından yönetilen, kabilelerin bağlı buldukları krala vergi ödedikleri⁷² bununla birlikte bir nevi özerklik içinde hareket edebildikleri⁷³, sınırları kesin olmayan ancak bir dönem yarımadaının önemli bir kısmına hâkim olan, çevredeki İran ve Bizans gibi büyük devletlerle ilişkisi bulunan kısa ömürlü bir devlet olarak tarif edebiliriz. Bilinen büyük kralları dört nesilden fazla devam etmemiştir. Bağlı buldukları Himyerilerle ilişkileri ise Lahmiler ve Gassaniler’de olduğu gibi açık değildir.

Çoğu zaman kabile ile devlet arasında bir görünüm arz eden Kinde krallığı, güçlü krallar zamanında Bekr b. Vail, Esed, Üseyyid, Amr b. Temim, Rebab, Kays, Tağlib, Zeydu Menat, Nemr b. Kasit, Gatafan, Fezare, Amir b. Sa’saa⁷⁴ gibi kabilelere hakim olmuştur. Bununla birlikte yönetmiş olduğu kabilelerle ilişkisi karmaşıktır. Kesin bir hâkimiyetin varlığından söz etmek zordur. Çünkü otoritesi zayıf krallar döneminde bu kabileler isyan etmişler ve diğer güçlerin hâkimiyetini çok çabuk tanıyabilmişlerdir. Dolayısıyla kralların şahsiyeti ve nüfuzu, bu hızlı kurulup hızlı yıkılan devletlerin kaderinde önemli bir belirleyici olmuştur.⁷⁵ Kökleri çok derinde olmayan bu istisnai siyasi dönem, çok çabuk sona ermiş oluyordu.

Kindeliler’de dikkatimizi çeken bir başka özellik ise onların güneyli bir kabile oldukları halde, kuzeydeki kabileler üzerine yönetici olmaları ve bu kabilelerin de onların otoritesine boyun eğmeleridir. Hazâz Savaşı gibi büyük savaşlarda var olan kuzey-güney gruplaşmalarını dikkate alırsak, bunun sıra

⁶⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (V: 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Beyrut 1981, s. 107.

⁷⁰ Jamme, *Mahram Bilqis*, s. 137.

⁷¹ Jamme, *Mahram Bilqis*, s. 68.

⁷² Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Âbide Nemerî İbn Şebbe (V: 262/876), *Târihü'l-Medineti'l-Münevvere: Ahbârü'l-Medineti'l-Münevvere*, 4c., thk. Fehim Muhammed Şeltût, Cidde, 1973, C. II, s. 544.

⁷³ Andrey Korotayev, Vladimir Klimenko, Dmitry Proussakov, “Origins of Islam: Political-Anthropological and Environmental Context”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Magyar Tudomány Akademiája Könyvtára, Sayı: 52 (3-4), 1999, s. 245.

⁷⁴ Ebu Ubeyde, *Nekaiz*, II, 1073.

⁷⁵ Cevad Ali, *el-Mufassal*, III, 333.

dışı bir şey olduğunu söyleyebiliriz. Yani güneyden gelen bir kabilenin kuzeydeki kabileleri yönetimi altına alması, Arap toplumu ve kabile anlayışı açısından çok sıradan bir şey değildir. Bu açıdan Kinde Krallığı'nın sağladığı hâkimiyet önemli bir başarıdır diyebiliriz. Bununla birlikte bu gibi örneklerin Hireliler, Gassaniler, Huzaahlılar gibi kabileler özelinde tekrar etmesi bu dönemde nesep bakımından Kuzeyli-Güneyli ayrımının ve bunun siyasi yansımalarının İslami dönemde ortaya çıktığı ölçüde kuvvetli olmadığı fikrini zihinde uyandırmaktadır.

Kinde'nin önemli bir güç olarak ortaya çıkışı Hucr b. Amr döneminde gerçekleşmiştir. Oğlu Amr döneminde ikiye bölünen Kinde toprakları, Amr'ın oğlu Haris b. Amr döneminde en ihtişamlı dönemini yaşamıştır. Haris topraklarını oğulları arasında paylaşmış ve aralarında çıkan ihtilaflardan dolayı Kinde krallığı bu dönemde çöküş sürecine girmiştir. Bu krallardan biri olan Hucr'un oğlu şair İmrü'l-Kays ve Bizans kaynaklarının çokça bahsettiği Kinde lideri Kays Kinde'yi eski gücüne kavuşturmaya çalışan yöneticiler arasındadır. Bununla birlikte kaynaklar Hucr'un ölümüyle birlikte büyük krallar devrinin sona erdiğini belirtmektedirler. Şimdi sırasıyla büyük krallar döneminde Kinde krallığının genel görünümünü ortaya koymaya çalışacağız.

Hucr b. Amr ve Amr b. Hucr

Kinde'nin ilk büyük kralı Hucr b. Amr'dır.⁷⁶ Benu Muaviye koluna mensup olan Hucr'un nesebi, Hucr b. Amr b. Muâviye b. Hâris el-Ekber b. Muâviye b. Sevr b Amr el-Murrattî' b. Muâviye'dir.⁷⁷ Kaynaklar Kinde'nin Hadramevt'ten kuzeye çıkışının bu kral döneminde gerçekleştiği konusunda çoğunlukla hemfikirdirler. Hucr'dan sonra ailesi bu büyük krala kendini nisbet etmekle övünç duymuştur. Rasulullah'ın huzuruna gelen Eş'as b. Kays anne tarafından dedesi olan Hucr'un kendi soylarına mensup olduğunu söyleyerek bu hislerini yansıtmaktadır.⁷⁸

Tarihi kaynaklar bize Himyer krallarının, Himyer toplumundan ve bazı kabilelerden“asil” ailelere mensup kişileri hizmetlerinde kullandıklarından bahsetmektedir. Hucr ve oğlu Amr da bu seçkin kişiler arasında

⁷⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed el-Enbârî (V: 328/940), *el-Mufaddaliyyât lid'Dabbî Maâ Şerhin Vâfir li'l-Enbârî*, Ed. Charles James Lyall, Oxford, 1921, s. 427.

⁷⁷ İbnü'l-Kelbî, (Caskel), *Ma'ad*, II, 233-238.

⁷⁸ İbn Hişâm, *Sîre*, s. 1079.

bulunmaktadır.⁷⁹ Bu rivayet her ikisinin de Himyeriler tarafından desteklendiğine bir işaret olması bakımından önemlidir. Hucr, Tubba Ebukerib'in Irak seferi sırasında Maad kabileleri üzerine yönetici olarak atanmıştır.⁸⁰ Nitekim Hucr ile aynı tarihe denk düşen RY 509 yazıtında Himyer kralının "bedevi ve hadari Arapların kralı" olarak da bir unvan kullanması Kinde'nin bu bölgedeki hâkimiyetinin bir sonucu olarak yorumlanmıştır.⁸¹

Hucr'u anlatan rivayetlerde adı geçen kabilelerden en önemlisi Rebia'ya mensup Bekr kabilesi, diğeri ise Lahmi krallığıdır. Hucr öncelikle Lahmi egemenliği altındaki Rebia topraklarını kendi hakimiyeti altına almıştır.⁸² Diğer bir takım rivayetlerde ise Kinde ve Rebia beraber savaşa katılıp ganimetten pay alırlar ifadeleri bulunmaktadır.⁸³ Ayrıca bazı savaşlarda onların beraber savaşmaları⁸⁴ ortak düşmana sahip olmaları⁸⁵ sonraki dönemde ittifak halinde olduklarının açık göstergesidir.

Hucr, kaynaklarda adından ziyade ön plana çıkan lakabıyla bilinmektedir. "Âkilü'l-Murâr" olan ve sonraki dönemde kabilenin sahip çıkıp yaşatacağı bu isim Hucr'un düşmanına duyduğu öfke yüzünden ağzının acı ot yiyen bir deve gibi köpürmesine benzetilmesinden dolayı verilmiştir.⁸⁶ Olinder tarafından onun hâkimiyet yılları V. asrın ikinci yarısı olarak tahmin edilmektedir.⁸⁷ Kabile reisliğinden krallığa geçişin sembolüdür ve sınırlarını Lahmi krallığının sınırlarına kadar genişleten kişidir.⁸⁸

Hucr'dan sonra yerine oğlu Amr ve Muaviye geçmiştir. Amr merkezi bölgede, Muaviye ise Yemame bölgesinde yönetici olmuştur.⁸⁹ Amr

⁷⁹ Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid Taberî (V: 310/923), *Tarihü't-Taberî: Târihü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 11c., thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Beyrut 1967, C. II, s. 89; Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldûn (V: 808/1406), *Târihu İbn Haldûn = Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsârahum min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, 6c., Beyrut 1992, C. II, s.317.

⁸⁰ İbn Habîb, *el-Muhabber*, s. 368; İsfahânî, *Eğânî*, XVI, 354.

⁸¹ Robert G. Hoyland, *Arabia and the Arabs From Bronze Age to the Coming of Islam*, New York, 2001, s. 49.

⁸² İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi: el-Kamil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağırakça vd., İstanbul, 1985, C. I, s. 449.

⁸³ Bekrî, *Câhiliye Arapları (Mu'cem)*, Çev. Levent Öztürk, İstanbul, 1998, s. 104.

⁸⁴ İbnü'l-Esîr, *İslam Tarihi*, I, 446-449.

⁸⁵ Ebû Ubeyde, *Eyyâmü'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2c (1 ciltte), Adil Câsim Beyâtî, Beyrut 1987, s. 36, 37.

⁸⁶ İsfahânî, *Eğânî*, XVI, 356.

⁸⁷ Olinder, *The Kings*, s. 46.

⁸⁸ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 322.

⁸⁹ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369.

zamanında Kinde'nin, babası döneminde olduğu kadar etkin olmadığını söyleyebiliriz. Nitekim ona verilen Maksûr lakabının bu görevi istemeyerek kabul etmesinden⁹⁰ veya babasının kendisine bıraktığı toprakları genişletemeyişinden dolayı verildiği belirtilmektedir.⁹¹ Amr döneminde de Himyeri desteğini rivayetlere yansıdığı ölçüde tespit edebiliyoruz. O, Himyer desteği ile Rebia kabilesine⁹² veya Gassanilere saldırmıştır.⁹³

Haris b. Amr

Amr'dan sonra yerine oğlu Haris geçmiştir. Haris Kinde krallığının en otoriter ve güçlü kralıdır. En geniş topraklara onun döneminde ulaşılmıştır. Onunla birlikte Kinde tarih sahnesinde görünür olmuş; bu dönemle ilgili yazan Bizans tarihçileri kendisinden bahsetmişlerdir.

Haris'in nasıl kral olduğu konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bazıları dedesi Hucr için de anlatılan bu rivayetlerde Haris, Himyer kralları tarafından Maad kabileleri üzerine yönetici tayin edilmiştir. Örneğin İbn Şebbe'nin aktardığı rivayete göre Maad kabileleri aralarındaki karışıklığı giderecek bir yönetici görevlendirmesini Himyer kralından istemişlerdir. Haris b. Amr el-Kindi, Himyer kralının Maad kabilelerine tayin ettiği kraldır.⁹⁴ Yakubi ve İbn Habîb'teki rivayetler ise göreve gelişinde herhangi bir dış gücün etkisinin veya bir isteğin etkisinden bahsetmezler.⁹⁵

Haris döneminde Lahmi krallığı ile mücadele sürekli olarak devam etmiş görünmektedir. Bu şekilde babasının ve dedesinin siyasetini devam ettirmiştir. Onun, Bizans'ın elçiler gönderecek biçimde önemseydiği bir lider oluşunun; hem otoritesinin kuvvetliliği hem de İran ve müttefikleriyle bulunduğu çekişme ile ilgisi olmalıdır.

Bizans tarihçisi Nonnosus'un anlatımına göre büyükbabası Euphrasius, İmparator I. Anastasyus döneminde Haris'e elçi olarak gönderilmiştir. Bu anlaşma ile Haris resmi olarak Bizans'a bağlı bir kabile lideri olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Theophanes'in belirttiğine göre bu anlaşma ile

⁹⁰ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369.

⁹¹ Ebû Amr eş-Şeybânî (V: 213/828), *Şerh-u Muallakati Tis'a*, thk. Abdülmecîd Hemmû, Beyrut 2001, s. 118.

⁹² Enbârî, *Mufaddaliyyât*, I, 329

⁹³ İbn Vâzih Ahmed b. İshâk b. Ca'fer Ya'kubi (V: 292/905), *Târîhü'l-Ya'kubî*, 2c., Beyrut [t.y.], C. I, s. 216.

⁹⁴ İbn Şebbe, *Tarih*, II, 544.

⁹⁵ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369.

⁹⁶ Photius, *The Bibliotheca*, s. 27; Shahid, *Byzantium and Kinda*, s. 59.

Filistin, Arabistan ve Fenike bölgesi huzura kavuşmuştur.⁹⁷ Haris, Bizans kaynaklarında Sa'lebanî (Sa'lebe kabilesine mensup) olarak anlatılmaktadır. Kimi araştırmacılar tarafından Haris'in annesinin bu kabileye nisbeti bu kullanıma sebep olarak gösterilmektedir.⁹⁸ Şerhu'l-Mufaddaliyyat adlı eserdeki "Kinde ilk zamanlarında Rebia'dan sayılırdı"⁹⁹ ifadesi, ayrıca Bekri'nin Kinde ile Rebia'nın müttefik oldukları halde savaş yapıp ganimet elde etmeleri, Bizans kaynaklarında Haris'in iki oğlu olarak anılan Ma'dikerib ve Hucr'un¹⁰⁰, onların İslam kaynaklarında verilen isimleriyle birebir uyuşması yukarıdaki Kinde-Rebia (:Sa'lebe) bitişikliği konusunda iddia sahibini haklı çıkarmaktadır.

Haris b. Amr'ın en önemli mücadelesi İran'a bağlı Lahmi krallığıyla gerçekleşmiştir. Onun bu mücadelesi Hucr döneminde olduğu gibi, bölgede bu krallığın yönetimi altındaki kabileleri kendi hâkimiyeti altına almak ve nihâyetinde Hîre'yi bir süreliğine ele geçirmekle sonuçlanmıştır. Bunda İran ile Lahmî Krallığının geçici bir anlaşmazlığı olduğu söylenebilir. Aynı şekilde İran ile Roma arasındaki savaşın zirveye ulaşması ve İran'da baş gösteren Mazdek karmaşasının ortaya çıkardığı otorite boşluğundan da kaynaklanmış olabilir.¹⁰¹ Nitekim onun buradaki hâkimiyeti uzun sürmemiştir. Bu sonuç Kinde gibi devletler ve onların liderlerinin çabuk yükseliş ve çöküşleriyle örtüşür. Çünkü hâkimiyet alanları bölgede etkin büyük güçlerin izin verdiği ya da bunlardan doğan otorite boşluğu ölçüsündeydi.

Hâris, krallığının ilerleyen yıllarında topraklarını genişletmiş ve bölgede önemli bir güç haline gelmiştir. Lahmîler'e, Bizans ile yaptığı anlaşmanın -muhtemel şartlarından biri olan "Lahmîler ve İran'la mücadelenin"- etkisiyle saldırılarını yoğunlaştırdığı anlaşılan Hâris, Hîre'ye yaklaşmış ve nihâyetinde buraya hâkim olmuştur. Rivâyetler onun Hîre'ye hâkim oluşunun Kubaz'ın da onayı ile gerçekleştiğini belirtirler. İbn Habîb, Hâris'in topraklarının doğuya doğru genişlediğini ve onun mücadelesini bu yönde yoğunlaştırdığını, Hîre tahtındaki İmrü'l-Kays b. Münzir'in ölümüne

⁹⁷ Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, Translated with introduction and commentary by Cyril Mango, Roger Scott, Oxford, 1999, s. 223.

⁹⁸ Olinder, *The Kings*, s. 53.

⁹⁹ Enbârî, *el-Mufaddaliyyat*, s. 427. Bekr b. Vâil, Rebia'nın; Benî Sa'lebe ise Bekr kabilesinin alt kollarından biridir. Yani ana gövdeden alt kollara doğru: Rebîa-Bekr-Benî Sa'lebe şeklindedir.

¹⁰⁰ Theophanes, *The Chronicle*, s. 141.

¹⁰¹ Olinder, *The Kings*, s. 61, 65.

kadar bu mücadelenin devam ettiğini belirtir. Rivâyetin devamında onun yerine geçen Münzir ise İran Kralı tarafından Mazdek inancını benimsemeye çağırılmış; ancak o bunu kabul etmemiştir. Bu davete olumlu yanıt veren Hâris, Kisrâ tarafından Hîre'ye kral olarak tayin edilmiştir. Münzir ise bu görevden uzaklaştırılmıştır. Kisrâ, Hâris'le Surat Irmağı'ndan Arap topraklarına kadar olan bölgeyi ona bırakacak şekilde bir anlaşma yapmıştır.¹⁰²

Kaynaklarda Haris hakkındaki rivayetler onun “hadari ve bedevi” Arapların topraklarına hâkim olduğunu göstermektedir. Örneğin Enbarî ve İbn Habîb bu durumu anlatırken “Arabu'l-veber ve'l-meder” ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade, aynı döneme denk düşen müsned yazıtlardaki ifadelerle anlam olarak benzeşmektedir. Örneğin RY 510 yazıtında Yemen kralı kendisini “bedevi ve hadari Arapların kralı” olarak da tanımlamaktadır.¹⁰³ Bu durum hem Haris'in Himyeriler'den destek gördüğünü hem de bu ifadenin kökeninin çok eskilere dayandığını, bu ikili taksimat çerçevesinde Arap kabilelerine bakışın var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

İran'da Haris için Hire yolunu açmış olan Kubaz'ın yerine oğlu Nuşirevan geçince durumun tam tersi istikamete hızla evrildiğini görüyoruz. İran desteğini yeniden alan Hire kralı Münzir, Haris'in peşine düşmüş ve onun soyundan kırk kişiyi öldürmüştür. Bu durum İmruü'l-Kays'ın şiirinde “Diyar-ı Beni Merina'da öldürülen krallar”¹⁰⁴ şeklinde konu edinilmektedir. Böylece Haris'in Hire hâkimiyeti sona ermiştir. Bu dönemin kırk veya altmış yıl sürdüğü belirtilmektedir.¹⁰⁵

Haris b. Amr'ın Oğulları Dönemi

Haris b. Amr henüz hayatta iken oğullarını kendi temsilcisi olarak Ma'ad kabileleri üzerine yönetici olarak görevlendirmiştir.¹⁰⁶ Kaynaklar genellikle onun dört oğlundan ve yönettikleri kabilelerden bahsetmektedirler. Bunların dışında ise Eğani'de Abdullah ve İbn Şebbe'de ise Yezid adlı iki oğluna daha rastlıyoruz. Bu iki isim kaynaklarda Haris'in oğulları konusunda

¹⁰² İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, I, 377; Mes'ûdî, Hâris'i Hîre kralları arasında saymaktadır. Bkz. Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali Mes'udî (V: 345/956), *et-Tenbih ve'l-İşrâf*, Beyrut 1981, s. 174.

¹⁰³ Retsö, *The Arabs*, s. 572.

¹⁰⁴ İmruülkays, *Divân*, s. 286-287.

¹⁰⁵ İbnü'l-Kelbî, *Ma'ad*, I, 169; Enbârî, *Mufaddaliyyat*, s. 429.

¹⁰⁶ Ebü Abdillâh (Ebü Abdirrahmân, Ebü'l-Hasen) Hamza b. Hasen İsfahânî Hamza İsfahânî (V: 360/971'den önce), *Târihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*, Beyrut [t.y.], s. 111, 112

anlatılan rivayetlerin genelinde bulunmamaktadır. Kimin hangi kabilelere tayin edildiği konusundaki anlatımlarda bir birliktelik olmamasına rağmen bu taksim hususunda Eġânî'deki Őu rivayeti esas kabul edebiliriz: İmru'ül-Kays'ın babası Hucr, Esed ve Gatafan kabilelerine; Şurahbil, Bekr b. Vâil, Hanzala b. Mâlik ve Ribâb kabilelerine; Ma'dikerib Taġlib, Nemr b. Kâsit, Sa'd b. Zeyd Menât ve Benû Rukayye adlı kabileler ve bunların dışında, kralların yanında bulunan bir topluluġa, Abdullah; Abdü'l-Kays'a, Seleme ise Kays kabilesine yönetici olarak görevlendirilmiştir.¹⁰⁷

Haris'in neden oġullarını hayatta iken bu görevlere getirdiġi konusunda çeşitli tahminlerde bulunabiliriz. Kaynaklar, Eġânî ve İkdü'l-Ferid hariç bu konuda genel olarak herhangi bir bilgi içermezler. Bu eserlerde ilgili görevlendirmelerin Nizar kabilelerinden gelen istek üzerine gerçekteŐini belirtmektedir.¹⁰⁸

Ebu Ubeyde bu görevlendirmelerin Haris'in Hire'yi ele geçirmesinden sonra gerçekteŐini söylemektedir.¹⁰⁹ Buradan hareketle geniş toprakların yönetilmesinin zorluġu ve uzaktaki kralın otoritesini, her an otoriteye baŐkaldırma ihtimali bulunan kabilelere daha yakından hissettirmek gibi sebepleri bu uygulamanın gerekçeleri olarak sıralayabiliriz. Nitekim bir kabileyi veya Şehri aŐan herhangi bir yönetim için böyle bir uygulama herhangi bir özel duruma gerek duyulmaksızın zaruridir. Nitekim Kinde yönetici aileleri Himyeri kralları ile olan yakınlıkları sebebiyle böyle bir tecrübeden de uzak deġildirler. Çünkü Himyeriler'in ülkelerini tek başına yönetmediklerini kardeşleri ve oġulları ile ülkenin yönetimini beraber yürüttüklerini mûsned yazıtlarda açıkça görebiliyoruz.¹¹⁰

Haris'in ölümünden sonra oġulları arasında baş gösteren çekiŐmeler, bunların sonucu meydana gelen savaşlar, kabilelerin doġan otorite boşluġundan

¹⁰⁷ İsfahânî, *Eġânî*, IX, 82; İbnü'l-Kelbî'ye göre Őu Őekildedir: Hucr, Esed ve Kinâne; Şurahbil, Temim ve Ribâb; Seleme, Taġlib ve Bekr; Ma'dikerib, Kays-u Aylan; Kays ise nerede konaklarsa oranın yöneticisi sayılırdı. Bkz. İbnü'l-Kelbî, *Ma'ad*, I, 169, 170; İbn Habîb'e göre ise bu daġılım Őöyledir: Hucr, Benî Esed ve Hüzeyme, Şurahbil, Temim ve Ribâb, Seleme, Bekr ve Taġlib, Ma'dikerib, Kays ve Kinâne. Bkz. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 369, 370.

¹⁰⁸ İsfahânî, *Eġânî*, IX, 82; İbn Abdirabbih, *İkdü'l-Ferid*, V, 141.

¹⁰⁹ Ebû Ubeyde, *Eyyâm*, s. 46.

¹¹⁰ Örneġin, Ebikerib Es'ad ve babası, Himyer Devleti'ni hiçbir zaman tek başına yönetmemiŐlerdir. Yazıtlarda Ebükerib Es'ad, kardeşi Dhara'amar Ayman, oġulları Hassan Yu'min, Martadılan Yaz'an ve Şurahbil Ya'fur ile birlikte yetkilerini kullanmıŐtır. Tha'rab Yuhan'im ise yetkilerini oġulları Malki'karib Yuha'min, Dhamarali Yuhabir ile birlikte kullanmıŐtır. Bkz. *The Oxford Handbook of Late Antiquity*, Ed. Scott Johnson, New York, 2012, s. 264, 266.

faydalanarak yöneticilerine isyan etmeleri ve bütün bunları Kinde'nin kadim düşmanı Lahmiler'in kıskırtması sonucu "Kinde krallığı" parçalanma yoluna girmiştir.

Krallık içerisinde bir iç savaş olarak nitelendirebileceğimiz Külab savaşı bu parçalanma yolunda önemli bir köşe taşıdır. Haris'in oğulları birbirlerinin topraklarına göz dikmişler, yönetimleri altındaki kabileler ise birbirlerine düşmanca tutum içerisine girmişlerdir. Süreç sonunda Şurahbil ve etrafındaki Bekr b. Vail kabilelerinden oluşan ordu; Seleme ve etrafında bulunan Tağlib, Nemr ve diğer bazı kabilelerden oluşan ordu tarafından yenilgiye uğratılmıştır.¹¹¹

Esed kabilesi üzerine yönetici tayin edilen Hucr ise hakkında rivâyetlerin çokluğu ile tebâruz eden bir başka kraldır. Bunda oğlunun Araplar arasında ünlü bir şair olmasının etkisi büyüktür. Çünkü hem onun bu konuyu şiirlerinde işlemesi, hem de İslam döneminde İmruü'l-Kays'ı konu edinen eserlerin bu mevzuyu işlemeleri konunun literatürde etraflıca yer bulmasını sağlamıştır. Mülk, nesepsel üstünlük, kahramanlık ve bunun şiirle İmruü'l-Kays'ın dilinden ifadesi, Arap hafsalasında bu olayların kolayca yer edinmesini sağlamıştır diyebiliriz.

Oğlu İmruü'l-Kays'ın "şanlı kral" (el-Melikü'l-Hülâhil),¹¹² Esed kabilesi mensubu Avf b. Rebîa'nın ise "yenilmeyen kral"¹¹³ olarak tavsif ettiği Hucr, Esed kabilesi tarafından öldürülmüştür. Hucr ve bu kabile arasındaki ihtilafın sebebi "vergi ödememe" olarak belirtilmektedir.¹¹⁴ Hucr, Kinde'nin son büyük kralı sayılmaktadır.¹¹⁵ Onunla birlikte Kinde'nin Ma'ad üzerindeki hakimiyeti büyük ölçüde kalmamıştır. Ondan sonra gelen Kindeli yöneticiler arasında gerçek anlamda "kral" vasfını taşıyan kimse gelmemiştir.¹¹⁶

Kays b. Seleme

Kays b. Seleme İslam kaynakları tarafından kral olarak zikredilmeyen; ancak Bizans kaynakları tarafından üzerinde önemle durulan bir figürdür. Kays, Jüstinyen döneminde Bizans-Kinde ilişkilerini baş aktörlerinden biridir.

¹¹¹ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 370; İbn Şebbe, *Tarih*, I, 545; Ya'kubi, *Tarih*, I, 217.

¹¹² İmruü'l-Kays, *Dîvân*, s. 247

¹¹³ İsfahânî, *Eğâni*, IX, 85; İbnü'l-Esîr, *el-Kamil*, I, 451.

¹¹⁴ İsfahânî, *Eğâni*, IX, 82, 83, 84.

¹¹⁵ Mes'ûdi, *Tenbih*, s. 175.

¹¹⁶ İbn Şebbe, *Tarih*, II, 545.

Bizanslı tarihçiler Nonnosus ve Procopius, Kays ile Jüstinyen arasındaki elçiliklerden bahsetmektedirler. Nonnosus, Kays'a gönderilen elçilerden biridir ve diğer elçi ise bu görevi iki kere yerine getiren babası Abram'dır.¹¹⁷

Kays ile Bizans arasındaki ilk görüşmede Nonnosus'un babası Abram onunla anlaşmış ve muhtemelen bunun bir garantisi olmak üzere oğlu Muaviye'yi İstanbul'a götürmüştür.¹¹⁸ İkinci görüşme sırasında Nonnosus görevlidir. Bu görüşme hakkında herhangi bir ayrıntıya sahip değiliz. Bununla birlikte Nonnosus ile aynı tarihte Himyeriler'e gönderilen bir elçi onlardan Kays'ın Ma'ad kabilelerinden ve kendi kabilesinden askerlerle desteklenerek İran'a karşı kullanılmasını talep etmektedir. Nitekim bu teklif Habeş ve Himyer kralları tarafından kabul edilmeyecektir.¹¹⁹ Bu anlatı üzerinden Himyeriler'in Kinde'ye olan desteğinin artık varolmadığı sonucuna ulaşabiliriz. Üçüncü ve son görüşmede ise elçi Abram onunla İstanbul'a gelmek, hâkimiyetini kardeşleri Yezid ve Amr'a bırakmak, Filistin'de bir bölgeye yönetici olarak gitmek konusunda anlaşmıştır.¹²⁰

Kays ile yapılan anlaşma şartlarında İstanbul'a gitmenin bulunması, onun Bizans kaynaklarında "firari bir kaçkın olarak nitelendirilmesi"¹²¹ Kinde hakimiyetinin onunla birlikte canlandırılmak istenmesi gibi özellikler onun Hucr b. Haris'in oğlu şair İmru'ül-Kays olduğunu akla getirmektedir. Ancak Bizans ya da Süryani kaynaklarının bundan bahsetmemiş olması bu görüşü zayıflatmıştır.¹²² İbnü'l-Kelbi¹²³ ve İbn Habîb'in¹²⁴ aktardığı rivâyette Kinde'nin Hadramevt'e döndüğü zaman liderlerinin Kays b. Seleme'nin torunu olan Amr olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla bu, onun Kinde'yi bir dönem yönettiğini ve soyundan gelenlerin de kabile içerisinde söz sahibi olduğunu göstermektedir.

¹¹⁷ İrfan Shahid, *Byzantium and Kinda*, s. 58.

¹¹⁸ Photius, *The Bibliotheca*, s. 27; Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 384

¹¹⁹ Procopius, *History*, s. XX.

¹²⁰ Photius, *The Bibliotheca*, s. 28; Shahid, *Byzantium and Kinda*, s. 67.

¹²¹ Procopius, *History*, s. XX.

¹²² Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 383.

¹²³ Ekhel b. Ebikerib b. Kays b. Seleme, Bkz. İbnü'l-Kelbi, *Ma'ad*, I, 170.

¹²⁴ Ekhel b. Ebikerib b. Kays b. Seleme b. Hâris el-Melik, Bkz. İbn Habîb, *Muhabber*, s. 370.

İmruü'l-Kays b. Hucr ve Sonrası

Hucr b. Haris'in öldürülmesiyle birlikte İmruü'l-Kays'ın daha önce başıboş kişileri etrafında toplayarak yaşamış olduğu serkeş hayatı¹²⁵, intikam almak ve onun mücadelesinin genel çerçevesinden anlaşılacağı üzere Kinde'yi eski günlerine döndürmek üzere yönetim dizginlerini yeniden ele geçirmek için bir savaşa dönüşmüştür. Bir bakıma o, babasının intikamını almak ödev ve mecburiyetini ilk yapılacak iş olarak ellerinde bulmuştur. Nitekim bunu bir şiirinde “beni küçükken kaybetti, büyüdüğümde ise ağır intikamını bana yükledi¹²⁶” diyerek ifade etmiştir. Hakkındaki rivayetlere bakıldığında, içki, kadın ve intikam peşinde koşmakla geçen İmruü'l-Kays'ın hayatı, Esed kabilesi topraklarında başlamış ve Roma hâkimiyetindeki antik Ankara şehrinde sona ermiştir.

“Zü'l-Kurûh” [Yaralar Sahibi] ve “el-Melikü'd-Dıllîl” [Saltanatı kaybetmiş kral] gibi lakaplarla tavsif edilen İmruü'l-Kays¹²⁷, babasının ölüm haberi üzerine oldukça soğukkanlı davranmış¹²⁸ ve çevre kabilelerden savaşçı toplamaya başlamıştır. Bekr b. Vail¹²⁹, Tağlib¹³⁰ gibi kabilelerden yardım alarak Esed kabilesini mağlup etmiştir. Bunu yeterli görmemiş olmalıdır ki daha sonra onun güneydeki büyük kabilelerin desteğiyle oluşturduğu kuvvetlerin İran ve Lahmiler tarafından yenilgiye uğratıldığını görüyoruz.¹³¹ Bununla birlikte bu rivayet onun verdiği mücadelenin yalnızca intikam hevesinden daha büyük amaçlar taşıdığını akla getirmektedir.

Rivâyetler İmruü'l-Kays'ın bu savaştan sağ kurtulduğunu aktarır ancak onun için güvenli bir yer aramakla geçecek bir çeşit sürgün hayatı başlamış görünmektedir. Tay kabilesi ve Teymâ bölgesinde yaşayan Sümâl adında bir şair ya da yöneticinin yanında kalmış; nihâyetinde Bizans İmparatoru'ndan yardım istemek üzere İstanbul'a gitmiştir. Sümâl,

¹²⁵ Ebû'l-Ferec İsfahânî, *Eğâni*, IX, 87.

¹²⁶ Ebû'l-Ferec İsfahânî, *Eğâni*, IX, 62.

¹²⁷ Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Mûsâ İbn Saîd el-Mağribî (V:685/1286), *Neşvetü't-tarab fî Tarihi Câhiliyyeti'l-Arab*, 2c., thk. Nusret Abdurrahman, Amman, 1982, I, 139.

¹²⁸ İsfahânî, *Eğâni*, IX, 87.

¹²⁹ Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim Avtebî Suhârî (V: VI. asrın ilk yarısı), *el-Ensâb*, 2c., thk. İhsan Nas, Amman, 2006, I, 406.

¹³⁰ İsfahânî, *Eğâni*, IX, 87.

¹³¹ İsfahânî, *Eğâni*, IX, 93.

Gassâniler¹³² ile İmruü'l-Kays arasında, onun Bizans İmparatoru ile görüşmesinin sağlanması için aracılık yapmıştır.¹³³

İmruü'l-Kays Akdeniz kıyılarının yaklaşık 100 km. içerisinden takip ettiği bir güzergâh üzerinden İstanbul'a varmıştır. Olinder onun İstanbul'a giderken geçtiği güzergâhları şiirlerinden hareketle "Havran, Dımaşk, Bâ'lebek, Hıms, Hama, Şeyzer ve sonrasında Anadolu"¹³⁴ olarak belirtir.

Rivayetlere göre İmparator ona iyi davranmış ve askeri destek sağlamıştır. Ancak dönüş yolunda -İmparator'a kendisini şikâyet eden Esed kabilesine mensup bir kişi sebebiyle- kendisine gönderilen zehirli bir kaftanla zehirlenmiş ve Ankara'da ölmüştür.¹³⁵

Görünen o ki Bizans, bir müttefik olarak uygun bulmadığı Kays (b. Seleme) yerine onun yeğeni İmruü'l-Kays'ı en iyi seçenek olarak görmüştür.¹³⁶ Nuşirevân'ın Suriye'ye girmesi ve Antakya'yı ele geçirmesi ile yeniden alevlenen Bizans-İran mücadelesi sonucu Bizans zayıf duruma düşmüştür.¹³⁷ Jüstinyen'in, hem bu durumdan kurtulmak, hem de askeri kaynaklarını kurutan ve Batı'ya yönelmesini engelleyen İran'a¹³⁸ karşı yerel müttefikler kazanmak için yaptığı hamlelerden biri de İmruü'l-Kays'ın İstanbul seyahati olmalıdır. Böylece çökmeye yüz tutmuş Kinde ile Ma'ad kabileleri yeniden bir güç etrafında toplanacak ve onların İran'a karşı kullanılması bu şekilde mümkün olacaktı.¹³⁹ Bu plan onun beklenmedik ölümüyle gerçekleşmemiştir.

İmruü'l-Kays'ın ölümü üzerine Kinde eski gücüne kavuşma fırsatını tamamen yitirmiştir. Bununla birlikte onun ölümü kabilenin Hadramevt'e dönüşü sonrası kabile içi güç mücadelesini de başlatmış ve sonunda kabile liderliği onun mensup olduğu Haris b. Muaviye kolundan, Haris el-Asğar b. Muaviye koluna geçerek el değiştirmiştir. Nitekim İslam'ın geldiği sırada kabilenin başında bu kola mensup Eş'as b. Kays bulunmaktadır.

¹³² İmruü'l-Kays'ı Bizans İmparatoruna tavsiye eden kişi 563 yılında İstanbul'u ziyaret eden Hâris b. Cebele'dir. Bkz. M. Şemsettin Günaltay, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sadeleştiren Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara, 2006, s. 193.

¹³³ İsfahâni, *Eğâni*, IX, 99.

¹³⁴ Olinder, *The Kings*, s. 110.

¹³⁵ Ya'kubî, *Tarih*, I, 220; İsfahâni, *Eğâni*, IX, 99, 100; Suhârî, *Ensab*, I, 318; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, I, 454

¹³⁶ İbrâhim Mumayyız, "Imru' al-Qays and Byzantium", *Journal of Arabic Literature*, XXXVI, 2005, s. 138.

¹³⁷ Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret İşıltan, Ankara, 1981, s. 66.

¹³⁸ M. V. Levçenko, *Bizans Tarihi: Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, Çev. Mâide Selen, İstanbul, 1999, s. 80.

¹³⁹ Mumayyız, *Imru' al-Qays*, s. 141.

Suhârî bu değişim öncesinde var olan mücadeleler hakkında geniş mâlumat verir. Onun anlatımında, Kinde Hadramevt'e döndüğü zaman, Eş'as b. Kays'ın dedesi Ma'dikerib yönetici olarak seçilmiş; ancak çıkan ihtilaf üzerine, Sekûn ve Amr b. Muâviye kolu ile savaşmışlardır. Ma'dikerib, yani Hâris b. Muâviye kolu yenilmiştir. Bu savaşta aynı zamanda karşı tarafın yöneticileri de öldüğünden Ma'dikerib'e itaat edilmiştir. Rivâyetin devamında, ölen yöneticilerden Amr b. Yezid'in oğlu Ebû'l-Hayr ile aralarında yeniden ihtilaf başlamıştır. Başlarda kabul gören bu yeni lider, kabile içi ihtilâfi körüklediği için gücünü kaybetmiştir. Bu yüzden İran kralından yardım istemiştir. Yardım için özellikle Kisrâ'nın seçildiği belirtilir çünkü Bizans, İmru'î-Kays tecrübesinden dolayı artık güven vermemektedir. İran tarafından desteklenen bu lider, yolda kendisine destek için gönderilen askerler tarafından zehirlenmiş ve yönetim yeniden ve bütünüyle Ma'dikerib'e geçmiştir.¹⁴⁰

Kister, bu rivayette ismi geçen Ebû'l-Hayr'ın, RY 506 yazıtında "Ebrehe'nin ordusunda bir komutan olarak zikredilen" "Ebû Cebr" olduğunu düşünmektedir.¹⁴¹ Yazıtta Kinde'nin lideri (Bgbr b-m Kdt) olarak görünen bu kişi, Ebrehe'nin emriyle Benî Âmir'e karşı savaşmakla görevlendirilmiştir.¹⁴² Ma'dikerib'den sonra yerine geçen oğlu Kays hakkında İbn Habîb'in belirttiği "Yemenli büyük savaşçılardan olması,"¹⁴³ lakabının "Yemen patriği" oluşu¹⁴⁴ ve Murad kabilesi tarafından öldürülmesi¹⁴⁵ dışında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak Âkilü'l-Murâr ailesinden kralların yönettiği güçlü Kinde kabilesi ile karşı karşıya olmadığımız kesindir. Kabilenin Arabistan Yarımadası'nın bütününde var olan etkisi yerel ve bölgesel sınırlara inmiştir. Bununla birlikte Kinde, rivâyetlere yansıdığı kadarıyla hala güçlü bir kabiledir. Ebrehe ordusunda etkin bir güç olarak yer almaları buna bir kanıt olarak değerlendirilebilir.

¹⁴⁰ Suhârî, *Ensab*, I, 426-429.

¹⁴¹ M. J. Kister, "Hulubân Seferi: Ebrehe'nin Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış", Çev. Fatih Erkoçoğlu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sa: 2, Çorum 2010, s. 584.

¹⁴² Şerefeddîn, *Târîh*, II, 101.

¹⁴³ İbn Habîb, *Muhabber*, s. 251.

¹⁴⁴ Cevad Ali, *el-Mufasssal*, III, 358.

¹⁴⁵ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe (V: 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Beyrut 1981, s. 333.

Sonuç

Kinde kabilesi yaygın kanaate göre Yemenli bir kabiledir. Kabile mensupları kendilerini Yemenli olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte Kuzeyli bir kabile olduklarına dair de rivayetler veya yorumlar bulunmaktadır. Cahiliye döneminde -son “kralları” İmruü'l-Kays'ın M. 540 yılı dolaylarında vefat ettiği göze alınırsa bu tarihten yaklaşık yirmi yıl sonra Orta Arabistan'daki hâkimiyetleri kaybolmuştur. Bu da İslam'a yakın dönemde bölgede önemli bir etki bıraktıklarını söylememize imkân vermektedir. Nesep ve ahbar kitaplarındaki geniş malumat bunun göstergelerinden biridir. Kabile Orta Arabistan bölgesinde kabile üstü siyasi otoritenin tek örneğidir. Hâkimiyetlerinin temeli kaynaklarda Himyeriler'e bağlanmaktadır. Bu bağlantı Yemen yazıtlarından çıkarılan bir sonuç olarak tespit edilebilmektedir. Kinde, Lahmi krallığı ile sürekli bir mücadele halindedirler. Bizans ile aralarında gerçekleşen elçilik faaliyetlerinden de bu devlet ile iyi ilişkiler geliştirdiklerini söyleyebiliriz. Bu çerçevede Gassanilerle de en azından “uzun süren” bir düşmanlıklarının olmadığını hem bu ilişkinin bir sonucu hem de kaynaklarda buna dair bir bilginin bulunmamasından dolayı söyleyebiliriz. Kabilenin ana yönetim merkezi hakkında siyasi bakımdan kısmen yeterli sayılabilecek bilgiye sahibiz. Buradaki “kralların” dönemi hakkında yaklaşık bir bilgi sunulabilir. Bununla birlikte Yemame bölgesindeki kısım hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Ayrıca kabile yöneticilerinin kullandığı “kral/melik” teriminin kullanıldığı dönem için istisnai bir anlamı taşıdığı net biçimde söylenebilir.

Kaynakça

- Ali, Cevad, *el-Mufasssal fî Târîhi 'l-Arab Kable'l-İslâm*, 9c., Beyrut 1968.
- Athamina, Khalil, “İslam Öncesi Arabistan’da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zû’t-Tâc Unvanları Üzerine Bir Çalışma)”, Çev. İsrâfil Balcı, Celal Emanet, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sa. 18-19, s. 193-212.
- Bafakih, Muhammed Abdülkâdir vd, *Muhtârat min Nikâşâtî'l-Yemeniyyeti'l-Kadîme*, Tunus 1985.
- Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bayezid Abdülkâdir (V: 1093/1682), *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbu Lübbâbi Lisâni'l-Arab*, 13c., thk. ve şerh Abdüsselam Muhammed Harun, Kâhire 1976.
- Bekrî, Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed Ebû Ubeyd (V: 487/1094), *Mu'cemu Me'sta'cem min Esmâi'l-Bilâd ve'l-Mevâzi*, 2c., thk. Mustafa es-Sekkâ, Beyrut [t.y.].
- Bekrî, *Câhiliye Arapları (Mu'cem)*, Çev. Levent Öztürk, İstanbul 1998.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Câhiliye Çağı*, Ankara 1982.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî el-Basrî (V: 209/824), *Eyyâmü'l-Arab Kable'l-İslâm*, 2c (1 ciltte), Adil Câsim Beyâtî, Beyrut 1987.
- Ebû Ubeyde, Ebû Ubeyde et-Teymî el-Basrî Ma'mer b. Müsennâ (V: 209/824), *Şerhu Nekâizi Cerîr ve Ferazdak*, 3c., thk. Velid Mahmut Halis, Mahmud İbrâhim, Abudabi 1998.
- Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım b. Muhammed (V: 328/940), *el-Mufaddaliyyât li'd-Dabbî Maâ Şerhi'n-Vâfir li'l-Enbârî*, Ed. Charles James Lyaall, Oxford 1921.
- Ensârî, A. R., *Karyetü'l-Fav Sûretün li'l-Hadâreti'l-Arabiyye Kable'l-Islam fî'l-Memleketi'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye = Qaryat Al-Fau a Portrait of Pre-Islamic Civilisation in Saudi Arabia*, Riyad 1982.
- Ensârî, Abdurrahman et-Tayyîb, “Edvâun Cedîdetün ala Devlet-i Kinde min Hilâli Âsâri Karyeti'l-Fâv ve Nukûşîha”, *Dirâsâtu Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye: el-Kitâbü'l-Evvel: Mesâdiru Târîhi'l-Cezîreti'l-Arabiyye: Cüz'ü'l-Evvel ve Sâni = Studies in The History Of Arabia: Vol. I: Sources For The History of Arabia: Part 1-2*, Ed. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, Abdülkâdir Mahmûd Abdullah, Richard T. Mortel, Riyad 1984, s. 3-11.
- Günaltay, M. Şemsettin, *İslam Öncesi Arap Tarihi*, sdl. Mehmet Mahfuz Söylemez, Ankara 2006.

- Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyasîyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyâsî-İdarî Belgeleri*, Çev. Vecdi Akyüz, İstanbul [t.y.].
- HAMZA EL-İSFÂHÂNÎ, Ebû Abdillâh (Ebû Abdirrahmân, Ebû'l-Hasen) Hamza b. Hasen el-İsfahânî (V: 360/971'den önce), *Târîhu Sînî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*, Beyrut [t.y.].
- Hemdânî, Ebû Muhammed Lisânü'l-Yemen Hasan b. Ahmed b. Ya'kub Hemdânî (V: 334/945), *Sıfatu Cezîreti'l-Arab*, thk. Muhammed b. Ali el-Ekva' el-Hivalî, Riyad 1977.
- Hoyland, Robert G., *Arabia and The Arabs From Bronze Age to the Coming of Islam*, New York 2001.
- İbn Abbas, Ebü'l-Abbas Abdullah b. Abbas b. Abdilmuttalib Kureşî Abdullah b. Abbas b. Abdülmuttalib (V: 68/687), *Garibü'l-Kur'ân*, tlk. Muhammed İbrâhim Selim, Kâhire [t.y.].
- İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî (V: 328/940), *el-Ikdü'l-Ferîd*, 7c., haz. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Muhammed Reşat Abdülmüttalib, Kâhire 1953.
- İbn Habîb, Ebû Câfer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdâdî Hâşimî Muhammed (V: 245/860), *Muhabber*, thk. Ilse Lichtenstadter, Beyrut [t.y.].
- İbn Saîd, Ebü'l-Hasan Nureddîn Ali b. Mûsâ el-Mağribî (V:685/1286), *Neşvetü't-Tarab fî Tarihi Câhiliyyeti'l-Arab*, 2c., thk. Nusret Abdurrahman, Amman 1982.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed (V: 808/1406), *Târîhu İbn Haldun = Kitâbü'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsârahum min zevi's-Sultâni'l-Ekber*, 6c., Beyrut 1992.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zahirî (V: 456/1064), *Cemheretu Ensâbi'l-Arab*, thk. Abdüsselam Muhammed Harûn, Kâhire 1982.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik (V: 218/833), *es-Sîretü'n-Nebevî*, thk., Mustafa es-Sakkâ, İbrâhim el-Ebyârî, Abdülhafiz eş-Şelebî, Dîmaşk 2005.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (V: 276/889), *el-Maârif*, thk. Servet Ukkâşe, Beyrut 1981.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (V: 276/889), *eş-Şi'r ve's-Şuara*, Beyrut 2002.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî (V: 262/876), *Târîhü'l-Medîneti'l-Münevvere: Ahbâri'l-Medîneti'l-Münevvere*, 4c., thk. Fehim Muhammed Şeltût, Cidde 1973.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib (V:204/819), *Nesebü Mead ve'l-Yemeni'l-Kebir*, 2c., thk. Naci Hasan, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib (V:204/819), (V:204/819), *İftirâk'u Veled-i Ma'ad*, thk. Ahmed Muhammed Ubeyd, Abu Dabi 2010.
- İbnü'l-Kelbî, Ebü'l-Münzir İbnü's-Sâib Hişâm b. Muhammed b. Sâib (V:204/819), *Cemheretü'n-Neseb*, thk. Naci Hasan, Beyrut 1986.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm (V: 630/1233), *İslam Tarihi: el-Kâmil fi't-Tarih Tercümesi*, çev. Ahmet Ağrakça, İstanbul 1985.
- İmruü'l-Kays, Ebû Vehb İmruülkays Hunduc b. Hucr b. Hâris Kindî (V: M. 540 dolayları), *Divân-u İmrii'l-Kays*, thk. Hanna Fahûrî, Beyrut 1989.
- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec (V: 356/967), *Kitabü'l-Eğânî*, 21c., [y.y] [t.y].
- Jamme, Albert W. F, "Inscriptions Photographed at Qaryat al-Fa'w", *Rivista Degli Studi Orientali*, XLI, Roma, 1957, s. 289-301.
- Jamme, Albert, *Sabaeen Inscriptions From Mahram Bilqis (Mârib)*, Baltimore 1962.
- Kalkaşendî, Ebü'l-Abbas Şehâbeddîn Ahmed b. Ali b. Ahmed (V: 821/1418), *Nihâyetü'l-Ereb fi Mâ'rifeti Ensâbi'l-Arab*, Beyrut 1984.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu Kabâ'ili'l-Arabi'l-Kadîme ve'l-Hadîse*, 5c., Beyrut 1982.
- Kister, M. J., "Huluban Seferi: Ebrehe'nin Seferi Üzerine Yeni Bir Bakış", Çev. Fatih Erkoçoğlu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XIV, Sa: 2, 2010, s. 575-586.
- Korotayev, Andrey, Vladimir Klimentko, Dmitry Proussakov, "Origins of Islam: Political-Anthropological and Environmental Context", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Magyar Tudományos Akademia Könyvtára, Sa. 52 (3-4), 1999, 243-276.
- Mustafa Sabri Küçükbaşcı, "Kinde", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, s. 37-38.
- Levçenko, M. V., *Bizans Tarihi: Kuruluşundan Yıkılışına Kadar*, Çev. Maide Selen, İstanbul 1999.

- Mes'udî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali (V: 345/956), *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, Beyrut 1981
- Mumâyiz, İbrâhim, “Imru’ al-Qays and Byzantium”, *Journal of Arabic Literature*, XXXVI, 2, 2005, s. 135-151.
- Olinder, Gunnar, *The Kings of Kinda of the Family of Âkil al-Murâr*, C.W.K. Gleerup; Leipzig: Lund 1927.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, 1981.
- Photius, I Saint (V: M. 893), *The Bibliotheca*, translated with notes by N.G. Wilson, London 1994.
- Procopius (V: M. 565), *History of the Wars, Books I and II*, Translated by H. B. Dewing, Cambridge 2005.
- Retsö, Jan, *The Arabs in Antiquity: Their History From the Assyrians to the Umayyads*, London 2004.
- Shahid, Irfan, “Byzantium and Kinda”, *Byzantium And The Semitic Orient Before the Rise of Islam*, London 1988, s. 57-73.
- Suhârî, Ebü'l-Münzir Seleme b. Müslim Avtebî (V: VI. asrın ilk yarısı), *el-Ensâb*, 2c., thk. İhsan Nas, Amman 2006.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (V: 581/1185), *er-Ravzü'l-Ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li-İbn Hişâm*, 7 c., thk. Abdurrahman el-Vekil, Kâhire [t.y.].
- Şerefeddîn, Ahmed Hüseyin, *Târihü'l-Yemeni's-Sekaft*, 4c., [y.y.] 1967.
- Theophanes, Confessor (V: M. 818), *The Chronicle of Theophanes confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*, Translated with introduction and commentary by Cyril Mango, Oxford 1999.